

ISSN 1392–6195 (print)
ISSN 2029–2058 (online)
JURISPRUDENCIJA
JURISPRUDENCE
2010, 3(121), p. 39–53.

ARISTOKRATINEI VALSTYBEI ALTERNATYVIŲ JUNGINIŲ TEISĖS VAIDMUO ĮGYVENDINANT TEISINĖS VALSTYBĖS DOKTRINĄ LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE

Jevgenij Machovenko

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedra
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2366 175
Elektroninis paštas jevgenij.machovenko@tf.vu.lt

Pateikta 2010 m. liepos 28 d., parengta spausdinti 2010 m. rugsėjo 9 d.

Anotacija. Straipsnyje atskleidžiamas bažnyčios, miestų, sričių, valsčių ir kaimų bendruomenių sukurtos bei taikytos teisės vaidmuo, palaikant ir plėtojant Lietuvoje teisinės valstybės koncepciją. Autorius siūlo skaitytojams naują problemos viziją, būtent iškelia hipotezę, kad teisės pliuralizmas viduramžių Lietuvoje sudarė palankias sąlygas pačiai teisinės valstybės idėjai ir konkrečioms normoms bei santykiams atsirasti ir plėtotis net tais atvejais, kai esant vienai arba kiti teisės subsystemai teisinės valstybės koncepcija atsidurdavo aklaivietėje, taip pat aptaria minėtą junginių teisę kaip alternatyvą bajoriškajai teisei. Teiginiams ir išvadoms pagrįsti naudojama faktologinė medžiaga, surasta istorijos šaltiniuose ir mokslo darbuose. Autorius pripažįsta palankią teisinės valstybės koncepcijai bažnyčios ideologiją ir nemažą jos praktinį indelį, kuriant teisinės valstybės elementus, tačiau pabrėžia, kad kitaip negu kuriame kitame Europos krašte Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) dėl katalikų, stačiatikių, reformatų ir unitų bažnyčių konkurencijos jų spaudimas bajoriškajai valstybei buvo daug silpnesnis. Tai buvo vienas veiksnių, nulėmusių bajoriškios valstybės viduje vykusius procesus bei teisinės valstybės idėjos būklę joje, ir jo vertinimas nėra viena-reikšmiškas. Autorius pabrėžia sutartinę sričių, valsčių ir kaimų bendruomenių teisės pobūdį

ir ryškius socialinio solidarumo bei kolektyvizmo elementus. Straipsnyje aptariamas ir LDK sukurtas itin lankstaus teisinio reguliavimo modelis. Autorius siūlo neperdėti viduramžių miesto bendruomenės atvirumo bei narių mobilumo ir laiko pilietinės visuomenės prototipu tik viduramžių Europos universiteto bendruomenę – savavaldę profesinę korporaciją, kurios viduje negaliojo luominės privilegijos.

Reikšminiai žodžiai: teisinė valstybė, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Vakarų teisės tradicija, teisės pliuralizmas, aristokratinė valstybė, kanonų teisė, Magdeburgo teisė, paprotinė teisė.

Įvadas

Šiuolaikinis teisės mokslas tarnauja teisės istorikui dviem aspektais – teigiamu ir neigiamu. Pirma, jis suteikia tyrėjui aprobuotų pažinimo priemonių, gatavų teorinių modelių, terminijos bei gausios palyginamosios medžiagos. Antra, jis veikia tyrėjo sąmonę, kelia priklausomybę nuo šiuolaikinių mokslo kategorijų, skatina siekti pritaikyti visa tai senajai teisei, pagaliau sudaro palankias sąlygas mąstymo stereotipams atsirasti. Net suprasdamas, kad galiojančioji ir kadaise galiojusioji teisė skiriasi ir teisine idėja, ir teisės norma, ir teisiniu santykiu, tyrėjas ne visada geba abstrahuotis nuo dabarties bei pažvelgti į tyrimo objektą ano meto teisės leidėjo arba taikytojo akimis, suvokti jo veiksmų logiką ir lūkesčius. Vertinti, pavyzdžiui, viduramžių teisę dabartinio teisės mokslo požiūriu, vadinasi, naudoti daugelio tyrėjų kartų sukauptas žinias, patirtį, aprobuotus metodus neperkeliant mechaniškai šiuolaikinės teisės savybių į viduramžių teisę. Žinoma, LDK teisei apibūdinti tinka kai kurios šiuolaikinės teorinės konstrukcijos. Neišvengiamai tenka naudotis ir dalimi nūdienos terminijos, pavyzdžiui, terminu „valstybė“, nepamirštant, kad LDK buvo valstybė tik tarptautinių santykių požiūriu, o socialiniu ir teisiniu požiūriu ji buvo bajorų korporacija, kitaip negu dabartinė Lietuvos valstybė, suvokiama kaip visos tautos organizacija. Kai žvelgiame į žemėlapyje raudonai ar geltonai arba kaip kitaip nudažytą fragmentą su užrašu „LDK“, matome būtent valstybės kaip tarptautinių santykių subjekto teritorinę išraišką. Toje teritorijoje teisė buvo kuriama ir taikoma įvairių visuomenių ir bendruomenių, bajorų korporacija buvo tik viena iš jų. Vakarų teisės tradicija buvo ir yra pliuralistinė – galbūt tai yra būdingiausias Vakarų teisės tradicijos bruožas. H. Bermano nuomone, būtent jis skatina Vakarų politinio bei ekonominio gyvenimo pliuralizmą, užtikrina ir teisės raidą, ir teisės viršenybę, ir pagaliau visuomenės laisvę, politinę bei ekonominę pažangą¹. Tad pradedant mūsų visuomenei aktualią teisinės valstybės ištakų Lietuvoje paiešką galima iškelti tokią hipotezę – teisės pliuralizmas viduramžių Lietuvoje sudarė palankias sąlygas pačiai teisinės valstybės idėjai ir konkrečioms normoms bei santykiams atsirasti ir plėtotis net

1 Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Iš anglų kalbos vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai, 1999, p. 26–27.

tais atvejais, kai esant vienai arba kitai subsystemai teisinės valstybės koncepcija atsiurdavo aklavietėje.

Teisinės valstybės koncepcijos raida aristokratinėje (bajoriškoje) LDK yra nuodugniai aptariama A. Vaišvilos monografijoje², kuri paskatino šio straipsnio autorių naujai teisinės valstybės mastu pažvelgti į kitas LDK teisės subsystemas, įvairiais aspektais nagrinėtas ankstesniuose darbuose³. Mūsų tyrimo objektas yra viduramžių Lietuvoje egzistavusių junginių, laikytinų alternatyviais aristokratinei bajoriškai valstybei, t. y. bažnyčios, miestų, sričių, valsčių ir kaimų bendruomenių sukurta ir taikyta teisė. Atlikto tyrimo tikslas – nustatyti šios teisės vaidmenį palaikant ir plėtojant Lietuvoje teisinės valstybės koncepciją. Tokiu aspektu minėta LDK teisės dalis nebuvo nagrinėjama Lietuvos istorinėje teisės literatūroje, taip pat nerasta tokio turinio publikacijų už Lietuvos ribų. Siekiant užsibrėžto tikslo straipsnyje faktologinė medžiaga analizuojama taikant daugiausia istorinį, loginį, sisteminių ir lyginamąjį metodus. Atliktam tyrimui metodologinės reikšmės turėjo minėtoje H. Bermano monografijoje pateikta Vakarų teisės tradicijos samprata. Teiginiams ir išvadoms pagrįsti naudojamos pirminių istorijos šaltinių (statutų, privilegijų ir kt.) publikacijos, kurių daugelis yra retenybės, išlikusios Lietuvoje pavieniais egzemplioriais (šitie seni leidiniai itin vertingi tuo, kad kai kurių juose paskelbtų dokumentų originalai nepergyveno audringos pirmosios XX a. pusės ir žinomi tik iš šitų publikacijų). Pagrindiniai tyrimo rezultatai akademinėi visuomenei buvo pateikti pranešime „Teisinės valstybės elementai aristokratinei Lietuvos valstybei alternatyviuose junginiuose“, autoriaus perskaitytame 2010 m. gegužės 28 d. Mykolo Romerio universitete vykusioje mokslo konferencijoje „Mykolas Romeris ir teisinės valstybės idėja“, skirtoje prof. M. Romerio 130-tosioms gimimo metinėms paminėti.

1. Bažnyčia ir teisinės valstybės idėja

Teisinės valstybės koncepcijai nemažai įtakos turėjo bažnyčia ir jos kanonų teisė, tačiau Lietuvoje ši įtaka buvo kiek kitokia negu kuriame kitame Europos krašte. Nekvestionuojama, kad Europoje iš pradžių visa teisė buvo pasaulietinė. Tai buvo vadinamoji liaudies teisė (taip ją vadina H. Bermanas) arba paprotinė teisė (taip ji vadinama mūsų teisės istorijos literatūroje). Tokia teisė dar nebuvo išskirta iš visos socialinės aplinkos, nebuvo kuriama ir taikoma teisininkų profesionalų, nebuvo sąmoningai tiriama bei sisteminama mokslininkų. Po vadinamosios Popiežių revoliucijos visose Vakarų Europos

2 Vaišvila, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000.

3 Šiam tyrimui didesnę reikšmę turėjo darbai: Machovenko, J. Lietuvių ir slavų teisės vaidmuo kuriant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės sistemą. *Teisė*. 2005, 55: 70–82; Machovenko, J. Luomo teisinė samprata. *Teisė*. 2001, 38: 49–56; Machovenko, J. *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999; Machovenko, J. *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai*. Mokomoji priemonė. Vilnius: Justitia, 2007; Machovenko, J. *XIII–XX a. Lietuvos teisinės sistemos istorija*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2009; Machovenko, J. Viduramžių universiteto ir jo teismo prigimtis. *Teisė*. 2009, 70: 7–19; Machovenko, J. Viduramžių Vilniaus universiteto teismas pasaulietinės ir bažnytinės jurisdikcijos atskyrimo kontekstu. *Teisė*. 2010. 74: 57–66.

šalyse atsiranda teisininko profesija, teisinė literatūra ir teisės mokslas, organizuojami profesionalūs teismai, įstatymų leidžiamosios institucijos ir t. t.⁴ Dalis šitų naujovių gali būti apibūdinta kaip formalieji teisinės valstybės požymiai arba bent prielaidos tokiems požymiams atsirasti, o pirmąjį impulsą šiems procesams davė esminiai pokyčiai bažnyčioje. Į Lietuvą atėjo jau persitvarkiusi bažnyčia, greta senosios kanonų teisės (*jus antiquum*) turinti naująją teisę (*jus novum*), kurioje buvo pašalinti tos „liaudies teisės“ elementai ir įgyvendinta plati romėnų teisės recepcija. Bažnyčia atnešė į Lietuvą teisinės valstybės idėjai palankią ideologiją, iškėlė nemirtingą sielą turinčio žmogaus vertinimą, jo dvasinę autonomiją, pasirinkimo laisvę. Nekvestionuojama, kad per kanonų teisę į Lietuvos Statutus pateko romėnų teisės elementai ir gyventojams buvo suteikta galimybė pasinaudoti ne tik kanonistų bei romėnų teisine mintimi apskritai, bet ir konkrečiais institutais bei procedūromis. Visa tai yra nemažas indėlis į pasaulietinės teisės Lietuvoje konstravimą. Tačiau, mūsų manymu, daug svarbesnius padarinius sukėlė ta aplinkybė, kad nuo pat LDK susiformavimo joje veikė dvi savarankiškos stiprios Bažnyčios ir dvi kanonų teisės sistemos. Tai mūsų krašto fenomenas. Į Vakarus nuo LDK Katalikų bažnyčios valdovai iki reformacijos (iki pat XVI a. pradžios) neturėjo oponentų, išskyrus imperatorius ir karalius, su kuriais aktyviai ir gana sėkmingai kovojo dėl viršenybės. Į Rytus nuo LDK Stačiatikių bažnyčia iki patriarcho Nikono reformų ir bažnyčios suskilimo XVII a. antroje pusėje taip pat turėjo tik vieną galingą konkurentą – pasaulietinę valstybę.

Europoje konkuruodama su valstybe bažnyčia pati persitvarkė taip, kad įgijo beveik visus valstybės bruožus: čia matome nepriklausomą, centralizuotą, viešąją valdžią, aktyvią įstatymų leidybą, teisingumo vykdymą per hierarchinę teismų sistemą, mokesčių bei rinkliavų sistemą ir netgi karines pajėgas. Krikštas suteikdavo savotišką pilietybę, politinę tautą sudarė visi krikščionys, o jų gyvenamosios vietos buvo bažnyčios veiklos teritorija. Popiežių revoliucijos metu bažnyčia atėmė iš karalių jų anksčiau turėtus dvasinius įgaliojimus ir paskatino karalius pertvarkyti tai, kas liko jų žinioje. Konkuruodami su bažnyčia valdovai pasauliečiai kopijavo tam tikrus bažnytinės organizacijos elementus, kūrė savo karalystes bažnyčios pavyzdžiu. Stipriai centralizuotai popiežiaus valdžiai reikėjo priešinti tokią pat stiprią karaliaus valdžią, dinamiškai popiežių teisei buvo tik viena alternatyva – tokia pat moderni greitai besivystanti karalių teisė, konkuruoti su bažnyčios teismais gebėjo tik profesionalūs karaliaus teismai. Siekdama savo tikslų bažnyčia stiprėjo, jos teisė tobulėjo, o tai skatino valdovus pasauliečius stiprinti savo valstybes, tobulinti savo teisę. Visiškai pritariame H. Bermano teiginiui, kad popiežių revoliucija sukūrė naujo tipo politinį junginį – pasaulietinę teritorinę karalystę – o visos viduramžių teisės sistemos (lenų, dvarų, pirklių, miestų ir karalių teisė) formavosi arba tiesiog konkuruodamos su kanonų teise, arba bent šios teisės kontekste, jos veikiamos⁵.

Kitaip negu kuriame kitame Europos krašte, LDK dvi galingos bažnyčios kovojo tarpusavyje dėl valdžios, žemės nuosavybės ir privilegijų, jų spaudimas bajoriškai valstybei buvo daug silpnesnis. Bajorai buvo parapijų ir vienuolynų patronai (globėjai)

4 Berman, H. J., *supra* note 1, p. 76.

5 Berman, H. J. *supra* note 1, p. 158–165.

savo dvaruose. Jie patys skyrė klebonus. Vyskupas arba visai neturėjo administracinės ir teisminės valdžios šių klebonų atžvilgiu, arba ji buvo labai apribota (žr., pvz., 1443 m. kunigaikščio Jurijaus Semenavičiaus Lingvenevičiaus raštą Onufrijaus vienuolyno arkimandritui)⁶. Iš 1544 m. Didžiojo kunigaikščio rašto Slucko kunigaikštenei Jelenai, 1588 m. rašto kunigaikščiui J. J. Olelkaičiui ir kitų šaltinių sužinome, kad patronai kišosi į kanonų reikalus, teisdavo dvasininkus, pasisavindavo vyskupui priklausančias pajamas, išvartydavo jo vietininkus iš savo valdų ir kita. Patronas galėjo parduoti žemę kartu su bažnyčia arba vienuolynu, naujas žemės savininkas automatiškai tapdavo patronu⁷. Vadinamoji bažnytinė dešimtinė, vienas svarbiausių bažnyčios pajamų šaltinių, taip pat priklausė nuo pasauliečių sprendimo. P. Pakarklio nuomone, „jei Vakarų Europoje dešimtinė paprastai buvo renkama iš visų gyventojų, tai Lietuvoje, bendra taisykle, ji buvo renkama iš tų feodalų valdų, kuriose rinkimo teisė buvo nustatyta fundaciniais dokumentais“⁸.

Didysis kunigaikštis buvo visų krikščioniškųjų bažnyčių patronas, tvirtino paskirtus arba išrinktus bažnyčios valdovus ir sprendavo bažnyčios vidaus ginčus! Net stačiatikių vyskupai, susiginčiję dėl jų vietos bažnyčios hierarchijoje, ne kartą naudojosi jo paslaugomis nepaisant to, kad Didysis kunigaikštis buvo katalikas. Antai 1511 m. Polocko ir Vitebsko arkivyskupas Jevfimijus skundė Didžiajam kunigaikščiui metropolitą Josifą. Šis nepripažindavo Jevfimijaus arkivyskupu, savo raštuose atkakliai titulavo vyskupu ir bažnyčios hierarchijoje laikė jį esant žemesniu – trečiojoje vietoje po savęs, taip pat po Vladimiro ir Bresto vyskupo. Žygimantas I meistriškai išsprendė šią „delikačią“ bylą. Jo potvarkiu buvo paklausti Polocko vaivadijos bajorai ir įtakingieji vietiniai kunigaikščiai Druckiai, kurie parodė, kad Polocko ir Vitebsko valdovas iš senų laikų tituluojamas arkivyskupu ir kaip bažnyčios hierarchas visada buvo viršesnis už Vladimiro ir Bresto vyskupą. Remdamasis jų parodymais ir pasitaręs su ponais tarėjais, Žygimantas I patenkino Jevfimijaus skundą ir uždraudė metropolitui žeminti Jevfimijaus titulą ir vietą hierarchijoje⁹. Prisiminsime, kad XVI a. pradžioje bajorų renkamas valdovas jau buvo netekęs daugelio svarbių įgaliojimų, tačiau čia matome, kad ir tokia silpna figūra bažnyčiai buvo autoritetas, suvokiama kaip arbitras ir globėjas.

Reformacija XVI a. pradžioje ir bažnytinė unija XVI a. pabaigoje reiškė, kad toje pačioje erdvėje atsirado naujos bažnyčios, bet jų turimų išteklių ir pajėgų visuma liko ta pati. Dalis katalikų tapo reformatais, dalis stačiatikių – unitais ir pats šitų ketverių jėgų egzistavimas „palengvino gyvenimą“ pasaulietinei valdžiai. Žinoma, tai nėra vienintelė priežastis, bet nejausdama bažnyčios ir jos teisės rimtos konkurencijos bajoriška vals-

6 *Belorussija v ehpokhu feodalizma* [Byelorussia In The Epoch Of Feudalism]. Sbornik dokumentov i materialov v trekh tomakh. T. 1. Minsk: Izdatelstvo Akademii nauk, 1959, s. 123–124.

7 *Akty, odnosjashiesja k istorini Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoi komissiej* [Acts in Relation to the History of West Russia Which Had Been Collected and Published by Vilnius Archaeografic Commission]. T. 3: 1544–1587. Sankt-Peterburg: V tipografii Ehduarda Praca, 1848, s. 96–97; Beljaev, I. D. *Rasskazy iz Russkoj istorini* [Stories From Russian History]. Kniga 4. Chast 1. Moskva: Sinodalnaja tipografija, 1872, s. 213–216, 227, 232.

8 Pakarklis, P. *Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV–XIX a.)*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 30–31.

9 *Vitebskaja starina* [Olden Times Of Vitebsk]. Sostavil i izdal A. Sapunov. T. 1. Vitebsk, 1883, s. 40–42.

tybė neturėjo stiprios centralizuotos valdžios poreikio, todėl skirtingai negu kitos Europos šalys pasuko ne į absoliutizmą, o vystėsi kaip aristokratinė respublika, įtvirtindama bajorų demokratijos režimą, gindama bajorų „aukso laisvę“, praplėsdama seimo teises, suteikdama daug įgaliojimų teritorinėms bajorų korporacijoms (pavietams), paveddama vykdyti dalį valstybės funkcijų privačiai bajorų dvarų administracijai, plačiai taikydama rungimosi procesą ir ritualinę priesaiką ten, kur kitose šalyse jau buvo išgalėjęs tardomasis procesas bei kankinimai. Minėtų veiksmų reikšmę teisinės valstybės kontekste įvertino A. Vaišvila knygoje „Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje“. Mes čia tik norime pabrėžti, kad visi tie padariniai, kokie jie bebūtų, teigiami ar neigiami, kilo ne tik iš procesų, vykusių bajorų luomo ir bajoriškosios valstybės viduje – tarp priežasčių buvo ir išoriniai veiksniai, tarp kurių toks nepakankamas bažnyčios spaudimas, ko gero, buvo svaresnis už kaimyninių valstybių spaudimą. Šis veiksnys, ypač tiesioginis įsikišimas į LDK ir ATR (Abiejų Tautų Respublikos) reikalus, istoriografijoje aptariamas dažnai, tuo tarpu bažnyčios vaidmeniui skiriama neproporcingai mažai dėmesio.

2. Sričių, valsčių ir kaimų bendruomenės teisinės valstybės koncepcijos kontekste

Kitą alternatyvą bajoriškai valstybei sudarė sričių, valsčių ir kaimų bendruomenės, veikusios kaip savavaldės tam tikros teritorijos gyventojų korporacijos. Jų centrinės institucijos buvo visuotinis (vyrų) susirinkimas (sueiga) ir jo renkami pareigūnai, palaikantys ryšius su didžiojo kunigaikščio skiriamu vietininku arba valsčiaus laikytoju. Šis buvo ne tiek vietos administracijos vadovas, kiek valstybės atstovas santykiams su valsčiumi arba sritimi, o teisinio šių santykių reguliavimo buvo svarbus sutartinis elementas. Nuo XIV a. pabaigos buvo leidžiamos vadinamosios sričių privilegijos, t. y. privilegijos Žemaitijos ir prie Lietuvos prisijungusių slavų žemių gyventojams. Šie gyventojai pripažindavo Didžiojo kunigaikščio valdžią, o valdovas mainais toleravo tų sričių vietinę teisę, papročius ir religiją. Kitaip sakant, sričių privilegijos nustatė tų teritorijų teisinę padėtį, sureguliuo centrinių LDK ir vietinių institucijų santykius, teisingumo vykdymą, įtvirtino religinę toleranciją. Yra paplitusi klaidinga nuomonė, kad sričių privilegijos buvo suteikiamos iki išleidžiant Pirmąjį Lietuvos Statutą (toliau – PLS). Iš tikrųjų 7 tokios privilegijos buvo išleistos PLS galiojimo metais, Antrojo Lietuvos Statuto (toliau – ALS) galiojimo laikais – dar 2, ir Trečiojo Lietuvos Statuto (toliau – TLS) galiojimo laikais – dar 3. Tokių privilegijų galiojimas nebuvo terminuotas ir joms nereikėjo kiekvieno naujo Didžiojo kunigaikščio patvirtinimo, tačiau pagal nusistovėjusią praktiką po karūnavimo valdovas tvirtino anksčiau išleistas privilegijas bajorijai, o vėliau ir kitas privilegijas, jei to prašė privilegijų subjektai. Išleidus naują privilegiją, pasenusios anksčiau privilegijų normos nebuvo taikomos, nors pačios privilegijos laikomos galiojančiomis. Tai buvo labai patogu – normos pašalinamos iš apyvartos, bet nenaikinamos, visada galima grįžti prie pasenusios normos ir atnaujinti jos galiojimą.

Sričių bendruomenės palaikė ryšius ne tik su centrinėmis institucijomis, jos buvo tarptautinių santykių subjektai. Apie šią jų veiklą sprendžiama daugiausiai iš Polocko

istorijos šaltinių, kurių išliko daugiau nei kitų provincijų dokumentų. Antai 1407, 1409, 1465, 1475, 1478 m. Polocko srities sutartys su Rygos miestu buvo sudarytos visuotinio susirinkimo vardu¹⁰. Kai 1498 m. mieste buvo įvesta Magdeburgo teisė, tas visuotinis susirinkimas suskilo į dvi skirtingas institucijas – viena buvo visuotinis miesto piliečių susirinkimas, veikęs pagal Magdeburgo teisę, o kita – visuotinis Polocko srities gyventojų susirinkimas, veikęs pagal senąją paprotinę teisę, šaltiniuose vadinamas srities seimu. Tokie sričių seimai rinko vietos administracijos pareigūnus, vykdė teismo funkcijas, buvo aktyvūs įstatymų leidėjai, o jų sukurtos normos dažnai turėjo ne tik lokalinę reikšmę. Pavyzdžiui, Vitebsko srities seimas 1531 ir 1551 m. priėmė nutarimus dėl atliekančių feodalines prievoles vadinamųjų išseivinių valstiečių (1553 m. Didysis kunigaikštis įvedė šias normas savo dvaruose ir rekomendavo privačių dvarų savininkams padaryti tą patį), o Polocko srities seimas – nutarimą dėl atlyginimo žmonėms, suradusiems arklus arba kitus gyvulius, atsilikusius nuo kariuomenės karo žygio metu¹¹.

1565–1566 m. buvo organizuotos teritorinės bajorų korporacijos, turinčios savo visuotinius susirinkimus – pavieto seimelius. Kadangi nuo to laiko bajorai nebedalyvavo sričių seimuose, o miestai vienas po kito gaudavo Magdeburgo teisę ir taip atsiskirdavo nuo srities bendruomenės, sričių seimai pamažu išnyko, nes luominėje visuomenėje jiems nebuvo vietos. Tačiau valsčių ir kaimų bendruomenės bei jų paprotinė teisė, kaip alternatyva bajoriškai valstybei ir teisei, gyvavo iki pat XVIII a. pabaigos. Valsčių ir kaimų teisėje matome socialinio solidarumo ir kolektyvizmo elementų, kurių neaptiksime niekur kitur. Iš 1511 m. spalio 2 d. Didžiojo kunigaikščio rašto Padneprės ir Padauguvio valsčiams¹², 1536 m. liepos 1 d. ir 1554 m. rugpjūčio 21 d. Mogiliovo ir Čečersko valsčiams¹³ [6, p. 25 – 27; 19, p. 61 – 65], taip pat iš kitų šaltinių matyti, kad valsčiaus bendruomenės nariai solidariai duodavo duoklę ir atlikdavo prievoles. Kiekvienai valsčiaus bendruomenei buvo nustatoma bendra duoklių suma, o paskirstyti ją mokėtojams turėjo pati bendruomenė, nesikišant valstybės administracijai. Už išvykusį žmogų privalėjo sumokėti likusieji bendruomenės nariai. Valsčiaus ir kaimo bendruomenė buvo valstiečių žemės savininkė. Naudmenos buvo naudojamos bendrai, o dirbamoji žemė padalyta valsčiaus bendruomenę sudarančioms patriarchalinėms šeimoms

-
- 10 *Russko-livonskie akty* [Russian-Livonian Acts]. Sobrany K. Eh. Naperskim. Sankt-Peterburg, 1868, s. 129, 232, 234; Beljaev, I. D., *supra* note 7, s. 300–302.
- 11 *Belorussija v ehpkhu feodalizma, supra* note 6, s. 138–139, 191–193; Ljubavskij, M. *Oblastnoe delenie i mestnoe upravlenie Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremeni izdanija Pervogo Litovskogo Statuta* [Division Into The Districts And Local Government Of Lithuanian-Russian State Till The Enactment Of The First Lithuanian Statute]. Moskva: Universitetskaja tipografija, 1892, s. 875; Picheta, V. I. *Belorussija i Litva v XV–XVI vv.* [Byelorussia And Lithuania In The 15-16th Centuries]. Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk, 1961, s. 257.
- 12 *Akty, odnosjashhiesja k istorini Zapadnoj Possii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoy komissiej* [Acts in Relation to the History of West Russia which Had Been Collected and Published by Vilnius Archaeographic Commission]. T. 2: 1507–1543. Sankt-Peterburg, 1848, s. 99–100.
- 13 *Akty, izdavaemye Vilenskoj arkheograficheskoy komissiej* [Acts which Are Being Published by Vilnius Archaeographic Commission]. T. 14. Vilna, 1887, s. 25–27; Dovnar-Zapolskij, M. V. *Očerki po organizacii Zapadno-Russkogo krestjanstva v XVI veke* [Essays About Organization Of The Peasantry Of West Russia In The 16th Century]. Kiev, 1905, s. 61–65.

bendruomenėms, susidėjusioms iš kelių dūmų (sodybų)¹⁴. Bendruomenė buvo atsakinga už nusikaltimus, padarytus jos teritorijoje. Nukentėjusysis sušaukdavo vietos gyventojus ir jie kartu ieškojo nusikaltėlio, o visuotinis vyrų susirinkimas (kuopa) įvertindavo jo kaltės įrodymus ir nubausdavo. Nesuradusi nusikaltėlio arba nepanorėjusi atlikti teisingumą bendruomenė privalėjo atlyginti jo padarytą žalą (PLS, XIII, 5; ALS, XI, 31; XIV, 1, 6; TLS, XI, 26; XIV, 2, 9)¹⁵. Valsčiaus (ne kaimo) bendruomenės nariai buvo ir Magdeburgo teisės neturinčių miestų miestiečiai. Daugelis jų turėjo dirbamosios žemės ir greta amato bei prekybos vertėsi žemdirbyste. Valstiečiui apsigyventi tokia mieste taip pat buvo nesunku, nes valsčiuose migracija nebuvo kontroliuojama ir gyventojas galėjo be jokio leidimo pakeisti verslą bei gyvenamąją vietą to paties valsčiaus teritorijoje. Bajoriškai valstybei buvo naudinga užkrauti valsčiaus bendruomenei tokią sunkią našta, kaip mokesčių rinkimas, viešosios tvarkos palaikymas bei teisingumo vykdymas, ir visiškai nenuostabu, kad TLS (Trečiasis Lietuvos Statutas) reikalavo atkurti kuopų veiklą ten, kur jos jau buvo išnykusios. Mainais už tai buvo toleruojama senoji paprotinė teisė, kuri, tarp kitko, neleisdavo didinti mokesčių ir prievolių bei palikdavo žmogui pasirinkimo laisvę.

3. Magdeburginio miesto bendruomenė – atviros visuomenės prototipas?

Žinoma, daug daugiau tokios laisvės turėjo magdeburginių miestų piliečiai. Pirmines lokacines privilegijas LDK miestams suteikdavo valdovas, tai jo prerogatyva. Šių privilegijų ypatybė ta, kad jose labai mažai pačios Magdeburgo teisės. Privilegijos detalai reglamentavo tik miestiečių prievoles ir miesto institucijų rinkimų tvarką, jose nėra Magdeburgo civilinės, baudžiamosios, šeimos teisės arba teismo proceso, taip pat nėra nurodyti ir šaltiniai, kuriuose tas teises galima rasti. LDK Magdeburgo teisės tekstai nebuvo publikuojami, miestiečiai naudojami lenkiškais jų publikacijomis ir lenkų teisininkų mokslo darbais, kuriuose buvo dėstoma ir komentuojama Lenkijos miestuose tuomet galiojusi teisė (paminėtini Bartalamejus Groickis ir Petras Ščerbičius, skelbę

14 Visur viduramžių Europoje galiojo vadinamoji suskaidytos feodalinės žemės nuosavybės teisės koncepcija, pagal kurią vienas asmuo turėjo tiesioginę, kitas – aukščiausiąją nuosavybės teisę į tą pačią žemę. Tiesioginis savininkas turėjo valdyti, naudotis ir disponuoti žeme taip, kad nebūtų pažeista aukščiausiojo savininko nuosavybės teisė į tą žemę. Tas pats asmuo galėjo būti kartu tiesioginis (santykiuose su savo ponu) ir aukščiausiasis (santykiuose su savo pavaldiniais) žemės savininkas. Ši koncepcija yra universali, ji tinka ir bajorų, ir bažnyčios, miestų bei valstiečių žemės nuosavybės santykiams apibūdinti. Kalbant apie LDK valstietiją, kaime tiesioginė sklypo savininkė buvo šeimos bendruomenė, o aukščiausioji – kaimo bendruomenė, kuri santykiuose su valsčiaus bendruomene buvo jau tiesioginė, o valsčiaus bendruomenė jai buvo aukščiausioji žemės savininkė. Šeimos bendruomenė galėjo perleisti sklypą tik kitam tos pačios kaimo bendruomenės nariui, nes kitaip būtų pažeista kaimo bendruomenės nuosavybės teisė į tą sklypą.

15 *Pirmasis Lietuvos Statutas*. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis. II tomas. I dalis. Vilnius: Mintis, 1991; Statut Litewski drugiej redakcyi (1566). *Archiwum Komisji Prawniczej*. T. 7. Krakow. 1900; 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas. Lapo, J. *1588 metų Lietuvos Statutas*. T. 2. Tekstas. Kaunas, 1938. Romėniškais skaitmenimis žymimas Statuto skyrius, arabiškais – straipsnis.

savo darbus atitinkamai 1558–1567 m. Krokuvoje ir 1581 m. Lvove)¹⁶. Mūsų manymu, čia yra pagrindas kalbėti apie mokslo doktrinos panaudojimą visuomeniniams santykiams reguliuoti ir, ko gero, miestų teisė buvo vienintelė LDK teisės subsystema, kurioje galima aptikti šią doktriną panaudotą. Drįstume teigti, kad tikra vokiška Magdeburgo teisė LDK apskritai buvo mažai žinoma. Pačioje Vokietijoje miestiečiai siuntė delegacijas į Magdeburgą teisiniams tekstams gauti, teisinėms naujovėms sužinoti. Nėra jokios informacijos, kad LDK miestiečiai siuntė kokias delegacijas į Vokietiją, norėdami sužinoti apie tą teisę. Iš pradžių miestiečiai naudojosi daugiausia savo vietine teise bei kai kuriomis Lietuvos Statuto normomis ir tik iš dalies Magdeburgo teise. Vėliau Magdeburgo teisės vaidmuo padidėjo, kuo toliau, tuo daugiau LDK miestų teisėje Magdeburgo teisės elementų. Lietuvos valdovai nereikalavo griežtai laikytis tikrosios Magdeburgo teisės ir naudotis ja visa apimtimi. Jiems rūpėjo visų pirma valstybės išdoro interesai. Valdovai apskritai stengėsi nekurti naujų normų ten, kur buvo įmanoma jas pasiskolinti iš kitų teisinių sistemų arba šalių. LDK miestuose susiklostė vokiškosios ir lenkiškosios Magdeburgo teisės bei vietinės paprotinės ir rašytinės teisės sintezė. Valdovai toleravo ją, jei tokia sintezė leisdavo sudaryti palankias sąlygas amatams ir prekybai, paspartinti jų raidą. Miestiečiai perėmė iš Magdeburgo teisės daugiausia teismo proceso ir administracinės teisės normas. Vietinė teisė buvo plačiai taikoma tiek, kiek ji neprieštaravo miesto savivaldos principams ir dvasiai (ne Magdeburgo teisės raidei). Pabrėžtina, kad visa šita teisė buvo suvokiama kaip vientisa teisė, vadinama Magdeburgo arba tiesiog miesto teise, o ne kelios kartu veikiančios teisės sistemos.

Lankstumas, kurį nepaliaujamai pabrėžiame straipsniuose ir pranešimuose kaip vieną esminių LDK teisės bruožų, čia pasireiškia tuo, kad naudojama įprasta vakarietiška Magdeburgo teisės forma įdedant į ją reikiamą turinį. Dabartinė teisė siekia užtikrinti žmogaus teises ir laisves bei tam nustato detalai reglamentuotas procedūras ir griežtą formą (įstatymiškas rinkimų reglamentavimas su atitinkamais pažymėjimais, sąrašais ir kt.; teismo procesas su gausiais jo dokumentais; itin sunki konstitucijos keitimo procedūra ir kt.). Visa tai padeda apsaugoti teises nuo pažeidimų ir grąžinti pažeistas teises. Bet visa tai turi ir neigiamą pusę – toks reguliavimas yra pernelyg sustingęs ir atsilieka nuo gyvenimo. Visos tos formos ir procedūros tampa kliūtimi, stabdo teisės raidą. Visuomenės gyvenimas tampa vis spartesnis, teisėkūros subjektai turi į tai atsižvelgti, bet juos saisto nustatytos formos ir procedūros (nenuostabu, kad kai kur parlamentas priverstas per kadenciją svarstyti tūkstančius įstatymų projektų ir ypač sesijos pabaigoje priiminėti po keliolika per dieną – tai „antroji, atvirksčioji to paties medalio pusė“. Ten, kur didelę reikšmę turi teisinis precedentas ir norminė sutartis, teisinis reguliavimas lankstesnis, teisės raida spartesnė. Norėtume pabrėžti – LDK buvo sukurtas ne geresnis arba prastesnis už dabartinį, bet tiesiog kitoks teisinio reguliavimo modelis: galiojo principas „svarbu, kad visuomeniniai santykiai neliktų nereguliuoti“, todėl plačiai naudojamas teisinis paprotys; vėlesnis norminis aktas nenaikina ankstesnio, kurio galiojimas gali būti atgaivintas visa apimtimi arba iš dalies; daug klausimų paliekama pačių teisės

16 Groicki, B. *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej*. Warszawa, 1953; Jucho, I. A. *Pravovoe polozenie naselenija Belorussii v XVI v.* [Legal Status Of The Population Of Byelorussia In The 16th Century]. Minsk: Izdatelstvo BGU, 1978, s. 28.

subjektų diskrecijai; plati svetimos teisės recepcija ir plačios galimybės sukurti vietinės bei recepuotos teisės sintezę. Ir vėl „atvirksčioji šio medalio pusė“ – palankios sąlygos korupcijai, šališkumui nagrinėjant bylas, valdininkų savivalei.

Literatūroje įprasta laikyti viduramžių Europos miestą atviros visuomenės prototipu pabrėžiant, kad Didžioji Prancūzijos revoliucija buvo miesto revoliucija prieš agrarinės kultūros dominantę visuomenės gyvenimoje. Be abejo, taikliai yra pastebėta, kad „ekonominiu požiūriu miesto visuomenė – tai nuolatinių kultūrinių mainų bendruomenė, o sandoriai – juridinis tokių mainų pagrindas ir pagrindinė miestiečio teisėta priemonė įveikti savo kultūrinį nepakankamumą, didinti ir garantuoti savo teises bei laisves ... Miesto atvirumas nėra dirbtinai kieno nors nustatytas, įstatymu įvestas, o egzistuoja kaip savaiminis, būtinas, prigimtinis miesto gyvenimo būdas. Nėra miesto, jei jis nėra atvira bendruomenė. Tai, kad XI–XII a. valdovai suteikdavo miestams laisvių chartijas, magdeburgo teises, nereiškia, kad tos chartijos kūrė miestus ar jų vidaus tvarką; faktiškai jos tik sankcionavo, įformino tai, kas egzistavo ir kas turėjo egzistuoti ir be chartijų.“¹⁷ Be abejo, reikia sutikti, kad „miesto oras darė žmogų laisvą“, ir kad miestietis buvo laisvas ne iš valdovo malonės, bet iš savo prigimties, iš verslo specifikos. Kitaip negu bajoras, jis nebuvo dirbtinai išaukštintas valdovo privilegijomis ir nebuvo pažemintas savo prigimtinių teisių praradimu, nes nebuvo nei vergas, nei baudžiauninkas¹⁸.

Tačiau pripažįstant viduramžių Europos miesto atvirumą negalima paneigti ir jo uždarumo. Tai vėl „dvi to paties medalio pusės“. Europos miestiečiai buvo uždaras luomas, kuriam socialinėje hierarchijoje buvo skirta aiškiai apibrėžta vieta¹⁹. Per visus viduramžius Europos miestai nesugebėjo įveikti luominių varžtų ir nevisavertiškumo palyginti su dviem privilegijuotaisiais luomais. Miestas turėjo senjorą, kuris suteikdamas privilegijas ar laisvių chartijas, palikdavo sau teisę skirti arba tvirtinti miesto pareigūnus, rinkti mokesčius, nagrinėti apeliacijas (mūsų krašte priklausomybė nuo senjoro buvo dar didesnė, nes beveik visų miestų vaitai valdovo buvo skiriami iš bajorų. Net Vilniaus miestiečiai, pirmieji 1387 m. gavę savivaldos teisę, tik 1610 m. išsikovojo teisę pasiūlyti į vaito vietą keturis kandidatus, iš kurių vieną didysis kunigaikštis skyrė vaitu²⁰). Miestietis neturėjo tiesioginio santykio su valdovu, buvo miesto pilietis, bet ne krašto pilietis. Santykius su valdovu palaikė miesto bendruomenė *in corpore* per magistratą, o ne pavieniai jos nariai. Europos miestą ir valdovą siejo nors ir sutartiniai, bet feodalinio, o ne pilietinio pobūdžio santykiai. Miestas negalėjo visiškai išsivaduoti iš feodalinės priklausomybės, gamyba ir prekyba jame buvo varžomos bajorų bei buvo integruotos į viduramžių ekonomiką, kurios pagrindas buvo bajoro dvaras (ne miestas). Miesto gamyba ir prekyba priklausė nuo žemės ūkio, kuris buvo feodalinis, nes būtent tokio pobūdžio buvo santykis tarp gamintojo valstiečio ir jo pono bajoro. Pirmasis privalėjo nemokamai atlikti prievolės ir atiduoti dalį derliaus antrajam. Miestas taip pat privalėjo kasmet mokėti senjorui ir tai buvo ne mokestis, bet duoklė (buvo ir

17 Vaišvila, A., *supra* note 2, p. 114.

18 *Ibid.*, p. 116.

19 Apie luomo požymius ir luomų hierarchiją plačiau žr.: Machovenko, J. Luomo teisinė samprata, *supra* note 3.

20 *Iš Lietuvos teisės ir valstybės istorijos*. Straipsnių ir mokslinių darbų ištraukos. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 2001, p. 113.

kitos „grynos feodalinės“ miestiečių prievolės, pvz., vaišinti atvykusį senjorą ir palydą). Miestas buvo suskaldytas į uždaras profesines korporacijas (cechus, gildijas). Miestietis privalėjo priklausyti vienai iš miesto korporacijų. Čia tenka labai atsargiai kalbėti apie miestiečių mobilumą, galimybę laisvai pereiti į kitą korporaciją – šitos procedūros buvo susietos su nemažais formalumais ir didelėmis išlaidomis (išperkamasis mokestis senajai korporacijai ir stojamasis naujajai). Miestas buvo piramidė, hierarchinis uždaru korporacijų junginys ir pats buvo uždara korporacija. Miesto teisė skatino miestietį ginti savo asmeninius ir vietinius korporacinius interesus, rūpintis pirma savo šeimos ir cecho, paskui – miesto gerove (o rūpintis krašto gerove jis visai neprivalėjo, nes nebuvo jo pilietis). Tokia buvo visa viduramžių Europa, tokia buvo viduramžių Lietuva – tai korporacijų junginys, kuriame dominavo bajorų korporacija. Viduramžių Lietuvos teisė taip pat buvo junginys, susidedantis iš keturių luominio pobūdžio subsistemų, taip pat žydų, karaimų, totorių ir romų (čigonų) teisės – šitie nepriklausė jokiam luomui, turėjo ypatingą teisinį statusą ir naudojo savo teise.

Konstruojant teisines sistemas LDK teritorijoje buvo panaudota ir gimtoji teisė, t. y. gentinė lietuvių teisė, teritorinė slavų teisė, kitų anksčiau minėtų tautų teisė ir svetima teisė, t. y. Magdeburgo ir kanonų, tačiau ta teisė buvo svetima tik kilmės požiūriu. Ji susiformavo užsienyje ir atėjo iš kitų valstybių, bet LDK teisė priklausė tai pačiai Vakarų teisės tradicijai, kurioje susiformavo ir Magdeburgo, ir kanonų teisė. Abidvi teisės sistemos atitiko LDK gyventojų teisinę sąmonę, todėl buvo sėkmingai įsisavintos ir kūrybiškai pritaikytos. Toks teisinių sistemų koegzistavimas ir integravimas buvo unikalus reiškinys viduramžių Europoje²¹.

Taip pat svarbu pripažinti, kad griežtai hierarchinė viduramžių teisė turėjo mechanizmą, leidžiančią prireikus peržengti luomines ribas ir be didelio vargo esant tam tikriems santykiams prilyginti vieno arba kito luomo narį kitų luomų atstovams. Pagrįsti šį teiginį galima gerai žinomais mūsų krašto istorijos faktais. Antai pagal Lietuvos Statutus bajoras netekdavo bajorystės persikėlęs į miestą verstis amatu arba prekyba, o atsisakęs tokio užsiėmimo asmuo sugrįždavo į bajorų gretas (ALS, III, 20; TLS, III, 20, 25). Prisiminsime ir tas Lietuvos Statutų normas, pagal kurias iš pasauliečių feodalų nusipirkę arba kitaip įsigiję dvarų dvasininkai privalėjo kaip bajorai atlikti su ta nuosavybe siejamą karo prievolę, o esant kitiems santykiams buvo laikomi dvasininkais (PLS, II, 2; ALS, II, 9; PLS, II, 9).

Dar geresnis ir tinkamesnis pavyzdys būtų viduramžių Europos universitetas – savavaldė profesinė korporacija, tvarkiusis pagal chartiją – privilegijų amatininkų cechams ir pirklių gildijoms analogą bei statutą, analogišką amatininkų cechų ir pirklių gildijų statutams, turėjusi renkamąją administraciją ir teismą savo vidaus ginčams spręsti. Universiteto studentai ir dėstytojai nepriklausomai nuo kilmės (tarp jų buvo įvairių luomų narių) sudarė bendrą (Paryžiaus modelis) arba dvi atskiras – studentų ir dėstytojų (Bolonijos modelis) – korporacijas. Studentai ir dėstytojai neprisiekdavo ištikimybę miestui, todėl buvo ne miesto piliečiai, o prilyginti piliečiams. Manytina, tai turėjo omenyje

21 Plačiau žr.: Machovenko, J. Lietuvių ir slavų teisės vaidmuo kuriant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės sistemą, *supra* note 3.

H. Bermanas, pavadinęs studentų ir dėstytojų ryšį su miestu „dirbtine pilietyste“. Toks jų statusas buvo sėkmingas problemos sprendimas, nes neatimdavo iš jų luominių teisių ir privilegijų, o tai buvo labai aktualu bajorams. Dėstytojai ir studentai galėjo dalyvauti miesto gyvenime, nebūti jame svetimšaliais²². Čia, kaip ir daugelyje kitų atvejų, viduramžių teisė ir jos taikytojai pademonstravo lankstumą bei gebėjimą išspręsti problemą esamomis priemonėmis, aukojant „įstatymo raidę“, bet prisilaikant teisės principų ir neperadresuojant problemos įstatymų leidėjui arba kuriai kitai institucijai. Ne visą miesto visuomenę, kaip dažnai teigiama literatūroje, o būtent tokią akademinę bendruomenę, kurios viduje negaliojo luominės privilegijos, o ji pati neiškrisdavo iš socialinės aplinkos, drįstume vadinti tikru pilietinės visuomenės prototipu. Iš jos pagaliau išaugo tai, ką mes dabar vadiname atvira visuomene, kurios juridinė išraiška yra teisinė valstybė.

Išvados

1. Bažnyčia su kanonų teise atnešė į Lietuvą teisinės valstybės koncepcijai palankią ideologiją, romėnų teisės nuostatas, sukūrė prielaidas teisininko profesijai, teisei literatūrai ir teisės mokslui, profesionaliems teismams, įstatymų leidžiamosioms institucijoms ir kitiems teisinės valstybės elementams atsirasti bei plėtotis bajoriškojoje Lietuvos valstybėje.

2. Kitaip negu kuriame kitame Europos krašte, LDK dėl katalikų, stačiatikių, reformatų ir unitų tarpusavio kovos dėl valdžios, nuosavybės ir privilegijų, bažnyčios bei jos teisės spaudimas bajoriškai valstybei ir teisei buvo daug silpnesnis. Tai buvo vienas veiksnių, nulėmusių bajoriškosios valstybės viduje vykusių procesus ir teisinės valstybės koncepcijos būklę joje.

3. Greta bažnyčios alternatyvą bajoriškai valstybei sudarė sričių, valsčių ir kaimų bendruomenės, veikusios kaip savavaldės tam tikros teritorijos gyventojų korporacijos, kurių santykiuose su bajoriškąja valstybe atskleidžiamas sutartinis pobūdis, o teisėje matomi stiprūs socialinio solidarumo bei kolektyvizmo elementai.

4. Siekiant operatyviai ir deramai reguliuoti esamus bei naujai atsirandančius visuomeninius santykius LDK buvo sukurtas itin lankstaus teisinio reguliavimo modelis, kuriam būdinga plačiai naudojamas teisinis paprotys, eliminuoto iš apyvartos norminio akto galiojimo atgaivinimas ateityje, plati teisės subjektų diskrecija, svetimų teisės recepcija ir vietinės bei receptuotos teisės sintezė.

5. Ne visa miesto bendruomenė, kurios atvirumas ir narių mobilumas perdedamas literatūroje, o viduramžių Europos universiteto bendruomenė – savavaldė profesinė korporacija, kurios viduje negaliojo luominės privilegijos, laikytina pilietinės visuomenės prototipu.

---

22 Plačiau žr.: Machovenko, J. Viduramžių universiteto ir jo teismo prigimtis, *supra* note 3.

Literatūra

- Akty, izdavaemye Vilenskoj arkeograficheskoj komissiej* [Acts which Are Being Published by Vilnius Archaeographic Commission]. T. 14. Vilna, 1887.
- Akty, odnosjashhiesja k istorii Zapadnoj Possii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoj komissiej* [Acts in Relation to the History of West Russia which Had Been Collected and Published by Vilnius Archaeographic Commission]. T. 2. 1507–1543. Sankt-Peterburg, 1848.
- Akty, odnosjashhiesja k istorini Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoj komissiej* [Acts in Relation to the History of West Russia which Had Been Collected and Published by Vilnius Archaeographic Commission]. T. 3. 1544–1587. Sankt-Peterburg: V tipografii Ehduarda Praca, 1848.
- Beljaev, I. D. *Rasskazy iz Russkoj istorini* [Stories From Russian History]. Kniga 4. Chast 1. Moskva: Sinodalnaja tipografija, 1872.
- Belorussija v ehpokhu feodalizma* [Byelorussia In The Epoch Of Feudalism]. Sbornik dokumentov i materialov v trekh tomakh. T. 1. Minsk: Izdatelstvo Akademii nauk, 1959.
- Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Iš anglų kalbos vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai, 1999.
- Dovnar-Zapolskij, M. V. *Očerki po organizacii Zapadno-Russkogo krestjanstva v XVI veke* [Essays about Organization of the Peasantry of West Russia in the 16th Century]. Kiev, 1905.
- Groicki, B. *Porządek sądow i spraw miejskich prawa magdeburgskiego w Koronie Polskiej*. Warszawa, 1953.
- Iš Lietuvos teisės ir valstybės istorijos*. Straipsnių ir mokslinių darbų ištraukos. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001.
- Jucho, I. A. *Pravovoe polozenie naselenija Belorussii v XVI v.* [Legal Status of the Population of Byelorussia in the 16th Century]. Minsk: Izdatelstvo BGU, 1978.
- Ljubavskij, M. *Oblastnoe delenie i mestnoe upravlenie Litovsko-Russkogo gosudarstva ko vremeni izdanija Pervogo Litovskogo Statuta* [Division into the Districts and Local Government of Lithuanian-Russian State till the Enactment of The First Lithuanian Statute]. Moskva: Universitetskaja tipografija, 1892.
- Machovenko, J. Lietuvių ir slavų teisės vaidmuo kuriant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės sistemą. *Teisė*. 2005, 55: 70–82.
- Machovenko, J. Luomo teisinė samprata. *Teisė*. 2001, 38: 49–56.
- Machovenko, J. *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999.
- Machovenko, J. *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai*. Mokomoji priemonė. Vilnius: Justitia, 2007.
- Machovenko, J. *XIII–XX a. Lietuvos teisinės sistemos istorija*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2009.
- Machovenko, J. Viduramžių universiteto ir jo teismo prigimtis. *Teisė*. 2009, 70: 7–19.
- Machovenko, J. Viduramžių Vilniaus universiteto teismas pasaulietinės ir bažnytinės jurisdikcijos atskyrimo kontekstu. *Teisė*. 2010. 74: 57–66.
- Pakarklis, P. *Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV–XIX a.)*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
- Picheta, V. I. *Belorussija i Litva v XV–XVI vv.* [Byelorussia And Lithuania In The 15-16th Centuries]. Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk, 1961.

- Pirmasis Lietuvos Statutas*. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis. II tomas. I dalis. Vilnius: Mintis, 1991.
- Russko-livonskie akty* [Russian-Livonian Acts]. Sobrany K. Eh. Naperskim. Sankt-Peterburg, 1868.
- Statut Litewski drugiej redakcyi (1566). *Archiwum Komisji Prawniczej*. T. 7. Krakow, 1900.
- 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas. Lapo, J. *1588 metų Lietuvos Statutas*. T. 2. Tekstas. Kaunas, 1938.
- Vaišvila, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000.
- Vitebskaja starina* [Olden Times Of Vitebsk]. Sostavil i izdal A. Sapunov. T. 1. Vitebsk, 1883.

THE CONTRIBUTION OF THE NON-ARISTOCRATIC COMMUNITIES LAW TO THE REALIZATION OF THE LAW-GOVERNED STATE MODEL IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Jevgenij Machovenko

Vilnius University, Lithuania

Summary. *The object of this research is the law created and enforced by different self-governing institutions such as the Church, the town, province and village communities in Lithuania in the Middle Ages. The author examines what was the contribution of this law to the realization of the law-governed state model in the Grand Duchy of Lithuania. The author believes that this problem can be viewed through the prism of the competition of these communities and their law with the aristocratic Lithuanian state and the law created and ruled by noblemen. This aspect is not considered in the known scientific studies. Pluralism of law is highly preferable as an idea and in practice in law-governed states, because some regress of this conception in one community can be compensated by a progress in any other community. The author thus aimed to advance the hypothesis that favourable conditions for the law-governed state conception in Lithuania in the Middle Ages potentially existed.*

On the basis of published historical sources and research papers, the author established that the canon law and the official Church doctrine were preferred in the law-governed state model. As the Roman Catholic Church was in severe competition with the Greek Orthodox Church and other self-governing religions communities, the secular authority, however, improved the opportunity to increasingly extend the rights of noblemen at the expense of craftsmen, merchants and peasants. Some progressive rules of the canon law were not realized in the State law. The self-will of the aristocratic authority with respect to all other communities could not be effectively restricted by the Statutes of Lithuania because the rule "the State institutions can do only what the Statutes provide and citizens can do everything what is not prohibited by the Statutes" was in force for noblemen only.

The author aspires to throw light upon self-governing province and village institutions, which were ruled by the custom law and had contractual legal relations with the aristocratic state authority. The author believes that the main principles of this law were collectivism and the social solidarity. This question has not been investigated in Lithuanian legal literature

up to date. The author established that any university in the Middle Ages was a self-governing professional institution similar to the guild. Doctors and scholars, like merchants or craftsmen, elected the rector and some other officials, who governed and administered justice. Mostly university was an integral part of the town. Doctors and scholars, in spite of their origin, could exercise their rights on equality with citizens of the town. The author believes not the town community, but an academic community free of inherited privileges and duties is the real prototype of the modern open society.

Keywords: *law-governed state, the Grand Duchy of Lithuania, Western legal tradition, pluralism of law, noblemen-governed state, canon law, Magdeburg law, custom law.*

Jevgenij Machovenko, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės istorija, teisės teorija, valstybės teorija.

Jevgenij Machovenko, Vilnius University, Faculty of Law, Department of Public Law, professor. Research interests: history of law, theory of law, theory of the state.